

MULTIKULTURALIZEM, MEDNARODNE MIGRACIJE IN PODEDOVANE SKUPINSKE IDENTIFIKACIJE: ETNIČNOST, RASA, SPOL

Marina Lukšič-Hacin

COBISS 1.01

1. UVOD

Mednarodne migracije postajajo eden ključnih problemov v sodobnih integracijskih procesih EU. Problematika je večplastna in močno diferencirana. Upoštevati moramo, da imajo države članice EU različne migracijske politike, predvsem pa pomembno različne odnose do priseljencev in njihovih potomcev. Te razlike so ukoreninjene že v času liberalne politike šestdesetih let, še bolj pa so se krepile v sedemdesetih in osemdesetih letih, v obdobju po naftni krizi. Preraščanje nekdanje ohlapnejše EGS v EU in procesi usklajevanja razlik med državami članicami v različnih sferah delovanja je v ospredje prineslo tudi odnos do priseljavanja in priseljencev. Sama težava pri odnosu do dotoka nove delovne sile, hipotetično gledano, ni tako pereča. Potreben je zgolj kompromis o novem dotoku in le-ta potem določa vstopni režim državljanom držav zunaj EU. V zvezi s tem so danes pogosta razmišljanja o kvotnih sistemih. Pojav kvotnega sistema ni nov in ga ZDA zelo dobro poznajo. Zanje je to že preteklost, saj je bil v šestdesetih letih 20. stoletja ukinjen kot rasistični koncept.¹ Določen je bil, tako da je odredil številčne kvote etnij na način, da se ljudje z nezaželenim poreklom niso smeli priseliti v ZDA ali pa je bilo njihovo priseljavanje zmanjšano na minimum. V razmišljanjih o evropski migracijski politiki se govori predvsem o kvotah priseljencev, ki naj bi jih posamezne države sprejele – a od tu ni več velik korak do določitve kvot še glede na etnično poreklo prišlekov.

Postavitev kompromisnega režima priseljavanja je velik problem, a vsekakor veliko manjši kot uskladitev politik na področju odnosov do priseljencev in naturalizacije. Posamezne države članice EU danes lahko predstavljajo neke vrste lijak za dotok priseljencev s svojo odprto politiko do naturalizacije in naklonjenim odnosom do reševanja položaja beguncev in azilantov. Vprašanje pa je, koliko časa še in kdaj jih bodo ostale članice »partnersko prepričale« v spremembo. Še bolj se razmere zapletejo, ko

¹ Množično naseljevanje v ZDA se je zaustavilo z uvedbo sistema omejevalnih kvot 1921 in 1924. leta. Zakon iz leta 1921 je uvedel letno kvoto v višini 3 % pripadnikov določene narodnosti, ki je živela v ZDA. Leta 1924 je bil sprejet še bolj omejujoč zakon, ki je zmanjšal kvoto s 3 na 2 % pripadnikov določene narodnosti, glede na štetje prebivalstva v ZDA leta 1910. Sprejeta zakona sta temeljila na vse glasnejših zahtevah po izboru novih priseljencev. Te zahteve so bile povezane z rasističnimi domnevmami o inherentni inferiornosti in o pomanjkanju prilagodljivosti priseljencev iz južne in vzhodne Evrope. Cilj ukrepov ni bil zmanjšati števila priseljencev kot celote, ampak postaviti kriterije, ki bi vzpodbujali prihod ljudi iz severne in zahodne Evrope in omejevali pritek iz južne in vzhodne Evrope (Gordon, 1964, 102). Kvotni sistem so torej uvedli zaradi množičnega prihoda »ne-pravih« ljudi.

pritegnemo v razpravo t. i. »države v tranziciji«, za katere se predvideva, da bodo pristopile v EU. Danes so prav te države cilj množičnega priseljevanja in dolgoročno gledano predstavljajo možnost »tampon cone« za priseljence, ki si želijo utreti pot v EU.

Danes je v razpravah o priseljenih čutiti strah. Evropa se konstituira kot trdnjava. Prisotne so močne fobije v odnosih do različnosti, ne le do etnične in rasne, tudi do drugih. Lahko bi rekli, da prihaja do vračanja k monokulturalnemu principu mišljenja, ki temelji na hierarhičnem konceptu kulture in odpira vrata ksenofobiji. Poudarja se, da priseljenci ogrožajo nacionalno državo. Dejansko pa je klasična nacionalna država bolj ogrožena s strani sodobnih (evropskih) političnih in ekonomskih procesov in dogovorov med najvišjimi predstavniki držav, ki postavljajo teren za temeljito redefinicijo nacionalne države – sploh če upoštevamo dosedanje razumevanje koncepta suverenosti. Kot tolikokrat v preteklosti, se tudi danes prst usmerja proti priseljenecem kot grešnim kozlom in to v imenu boja za homogene nacionalne kulture (ki sploh niso homogene), za ohranitev njihove visoke razvitosti v odnosu do nerazvitih sredin, iz katerih se napaja priseljski tok. L. H. Morgan² bi dejal, da so te sredine barbarske ali celo divjaške. Dve stoletji nazaj je bilo v Evropi in o Evropi povedano vse in zakoličen je bil monokulturalni, hierarhični princip mišljenja, ki se ga ljudje evropocentričnih okolji še do danes nismo otresli. Nasprotje temu vsekakor predstavlja multikulturalni princip mišljenja. Ta je danes še v zametkih, a ni vezan le na področje mednarodnih migracij, ampak na radikalno redefinicijo temeljnega odnosa do različnosti in do pravice do različnosti. V izhodišče postavlja dejstvo, da smo si ljudje enaki le v tem, da smo si različni.

Zagovorniki tovrstnega (kritičnega) multikulturalizma si prizadevajo za nov odnos do različnosti. Zagovarjajo pravice marginaliziranih, podrejenih ali zatiranih skupin z moralnih in legalnih stališč. Kritizirajo stališča, da védenje in dosežki pripadajo predvsem eni skupini ljudi (beli, evro-ameriški moški) podobno kot npr. nekateri ekologi kritizirajo antropocentrično stališče, po katerem človek predstavlja najvišje razvito živalsko vrsto, ki je inherentno superiorna drugim bitjem. V obeh primerih gre za napad na hierarhično obliko mišljenja, ki zanika ali zmanjšuje vrednost ostalih bitij. Ekologi, ki zavračajo antropocentrizem z biocentrizmom, izpostavljajo, da imamo ljudje moralno obvezo spoštovati vse oblike življenja. Ta princip mišljenja lahko povežemo s prizadevanji, da se spoštuje vse ljudi in kulture. Številni zagovorniki biocentrizma so tudi zagovorniki egalitarizma. Podobno nekateri zagovorniki multikulturalizma³ zahtevajo, da se vsem kulturam podeli enakovreden položaj. Zagovarjajo načelo kulturnega relativizma, diferencialni koncept kulture in socialno pravičnost.⁴

² L. H. Morgan (1818-1881) je svoje razumevanje predstavil v delu *Ancient Society* (1877), prevedenem v srbohrvaščino pod naslovom *Drevno društvo; istraživanje čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije* (1981).

³ Tu mislimo na avtorje, ki bi jih lahko uvrstili med zagovornike kritičnega multikulturalizma. Več o tem v razdelku o multikulturalizmu.

⁴ S. C. Rockefeller pravi, da moramo razumeti spoštovanje etnične raznolikosti in kulturnega preživetja

2. OPREDELITEV OSNOVNIH KATEGORIJ

Pričujoča razprava ima v ospredju povezave mednarodnih migracij, multikulturalizma in nekaterih podedovanih skupinskih identifikacij. Pojem mednarodne migracije uporabljamo v pomenu, kot ga je opredelil P. Klinar (1976). O pomenih pojma multikulturalizem bo tekla beseda v naslednjem razdelku, zato si na tem mestu pogledjmo le še nekaj več o razumevanju t. i. podedovanih skupinskih identifikacij. Prispevek se osredotoča predvsem na etničnost, raso in spol z vidika procesov identitete in identitetnih kriz v migracijskih kontekstih, ki so danes še vedno (in vse bolj) etnično, rasno in spolno stratificirani in diskriminatorni.

Identiteta je kompleksen proces. Analitično lahko govorimo o njenih individualnih in skupinskih vidikih, ki se medsebojno prepletajo, dopolnjujejo ali si nasprotujejo. Individualna raven se veže na gensko določenost posameznika kot biološkega bitja, ki se dokončno uresniči v procesu inkulturacije/socializacije. Skupinska raven pa je povezana z neogibno potrebo človeka po pripadnosti neki skupini, z njegovo sociabilnostjo. V tem pogledu je identiteta interakcija med posameznikovim občutenjem identitete, privrženostjo skupini in pripravljenostjo te skupine, da njegovo identiteto prepozna in (ne) sprejme, pri čemer mu pripiše tudi določen položaj. S procesom kulturne/družbene diferenciacije so se pojavile številne alternativne skupinske identifikacije. Poleg podedovanih skupinskih identifikacij (etničnost, spol, rasa, religija, starost...), ki so bolj določujoče v kulturnem/družbenem kontekstu, so se razvile tudi alternativne (izobrazba, poklic, šport), katerih izbor je bolj prepuščen posamezniku. Posameznik je tako lahko nosilec več skupinskih pripadnosti, med katerimi prihaja do kontekstualnega uravnovešanja. Analitično govorimo o premikajoči identiteti, ki se z odvisnostjo od kontekstualnih sprememb sprtno vzpostavlja skozi mrežo sidrišč.⁵

---

v kontekstu spoštovanja narave z biocentričnih stališč. Multikulturalizem torej ni le vprašanje političnih pravic za posamezne manjšine. Je veliko več kot to. Je zahteva po priznanju enake vrednosti različnih kultur (Rockefeller, 1992, 88-96). P. Caws dodaja, da je multikulturalizem povezan s transkulturalnimi sestavinami identitete, ki delujejo v povezavi z relativno stalnimi pojavi v objektivnem svetu, z internacionalizmom in s pluralizmom. Zagovorniki monokulturalizma se upirajo v imenu kulturnega preživetja. Čiste oblike kulture pa lahko preživijo ne glede na obče mešanje. Na svetu je na stotine jezikov, literatov, obrti, glasbenih oblik in umetniških praks. Vse to bi izumrlo, če jih ne bi razvijali profesionalci ali zavzeti amaterji. Posamezniki v kulturi izberejo vidike lastne identitete. Identiteta ni tako preprosto določena mimo posameznika. Tudi posameznik dejavno vpliva na samokreacijo. Posameznik v mejah omogočenega na koncu sam izbere iz tega, kar mu je dano, ponujeno od zunaj. Izbere identiteto in kulturno afilicijo. Na svetu obstajajo številne kulture. Temelj skladnega bivanja različnih kultur mora biti vzajemna delitev tistega, kar je konvergentno in vzajemno spoštovanje tistega, kar je divergentno. Ta vzajemnost je ideal. V praksi pa so še vse prepogoste situacije, ko je odnos med dvema kulturama asimetričen (Caws, 1994, 380-386).

⁵ Identiteta je utrjeno sidrišče pod vplivom praks, pomenov (pojmovanj) in izkušenj. Identiteta je raznotera, nestabilna, zgodovinsko pogojena. Je rezultat obstoječe diferenciacije, polimorfne identifikacije in pluralizacije (Stam, Shohat, 1994, 300-301). Neprestano menjavanje posameznikovih vlog zahteva svojevrstno fleksibilno identiteto in uravnoveženje med identitetnimi sidrišči. V določenih situacijah lahko pride do identitetnega preklopa in do preklopa med lojalnostmi, ki se

Posameznik se lahko istoveti z različnimi skupinami in v njih zavzema različne položaje in igra različne vloge. Slednje ni nujno vedno usklajeno. Lahko pride do velikega neskladja oziroma do statusne inkogruence, krize identitete ali do pojava razcepljene osebnosti, kot njegove možne posledice. Slednje zasledimo prav v primerih migracijskih situacij, ko pri posameznikih pogosto prihaja do statusnih inkogruenc in identitetnih kriz zaradi odnosa večinskega okolja do priseljencev. Ta odnos je sicer povezan tudi s kulturno distanco, predvsem pa je prežet s predsodki večinskega okolja do različnosti. Največkrat se ti negativni stereotipi in predsodki nanašajo na podedovane skupinske identifikacije: raso, spol ali/in etničnost.

Prav razprave o multikulturalizmu (kot programu) ali pozneje interkulturalizmu so v ospredje postavile zanimanje za tiste podedovane skupinske identifikacije, za katere velja, da so postale politični in kulturni/družbeni znaki za ločevanje ljudi na boljše in slabše, sposobne in nesposobne, miroljubne in inherentne nosilce kriminala. Velikokrat se na slednje veže tudi stigmatizacija celotnih populacij.⁶ Srž prizadevanj za vzpostavitev multikulturalnih odnosov je povezana z vprašanjem strpnosti do drugačnosti oziroma pri nekaterih avtorjih s samo različnostjo kot izhodiščem interpretacije realnosti, ko naj bi razlika (diferenca) zamenjala strpnost (toleranco) kot izhodišče. Ljudje smo enaki le v tem, da smo (tako ali drugače) različni.

Razlika je v vidnih znakih, telesnih ali kulturnih/družbenih, recimo jeziku. Telesnost je eden od osnovnih dejavnikov posameznikove identifikacije (spolne, rasne), je njen izvor, ki vpliva na vse ostale vidike identitete. Človekov odnos do lastnega telesa je središčni del njegove identitete, človek je telo in ima telo. Ta odnos je družbeno posredovan in določujoče vpliva na posameznikovo razumevanje kulturnega/družbenega okolja. Vendar pa se, pravita P. Berger in T. Luckmann, med organizmom (biološkim) in kulturnim/družbenim okoljem vzpostavlja vzajemni odnos omejevanja: družba z možnostmi, ki jih nudi posamezniku, spodbuja in omejuje razvoj bioloških predispozicij, hkrati pa telo s predispozicijami omejuje razvoj družbeno možnega (1988, 160). Na posamezne lastnosti našega telesa se vežejo kulturne/družbene vloge, ki jih opredeljujejo spol, rasa, starost, morfološke posebnosti in njihovo kulturno/družbeno dojetje. Telesna identiteta je primarno vezana na spol in spolno identiteto, ki ni le

---

izražata skozi jezikovni kodni preklap. Oba, identiteta in jezik zajemata različne ravni pojavnosti, ki so vezane na situacijo. Pri jeziku v konkretnih primerih tako govorimo o govoric (Saussure). Ko pride do pomembne spremembe konteksta (ob upoštevanju etnične stratifikacije), pride tudi do kodnega preklopa in do vedno novega ohranjanja ravnotežja identitetne »strukture«, ki je v neprestanem gibanju (ni statična, torej na nek način ni več struktura) (Lukšič-Hacin, 1999, 43-44).

⁶ Ch. Taylor pravi, da so se v času kolonialnega odnosa Evrope do ne-Evrope vzpostavili številni stereotipi o ne-belcih. Le-ti so preko procesov inkulturacije/socializacije že pomembno vplivali na identitete drugačnih. Interiorizacija evropocentričnega sistema vrednot in ovrednotenje statusa po teh merilih nujno pripeljeta do ponotranjenja stigme. V dolgem obdobju kolonialnih odnosov je bil vpliv na identiteto pripadnikov podrejenih kultur tako močan, da danes lahko govorimo o stigmatizaciji celih populacij. Priznanje, prepoznavanje človekove identitete je osnovna človeška potreba in njena negacija ima lahko globoke posledice tako za posameznika kot za skupnost, če je celotna skupnost dolgotrajno stigmatizirana (Taylor, 1992, 25-26).

biološko določen spol, ampak obsega tudi družbeno in kulturno pogojen življenjski proces njenega prepoznavanja, ki mu sledi samoopredeljevanje (tudi pogojeno z družbo in kulturo). V različnih kulturah/družbah je lahko na različne načine prisotno »prevajanje telesnega v psihološko«, če omenimo le spolno dihotomijo in rasizem.

Spol, rasa in etničnost lahko »delujejo« medsebojno ločeno, v številnih kontekstih pa prihaja do njihovega prekrivanja in s tem do potenciranja intenzivnosti diskriminacije večinskega okolja v odnosu do nosilca »izbranih kulturno/družbenopolitičnih« znakov za tovrstno ločevanje med ljudmi. Iz tega sledi, da so ženske priseljenke, pripadnice nezaželenih ras, ki znotraj tega prihajajo iz najbolj nezaželenih etničnih okolij, izpostavljene najhujši diskriminaciji. To potrjujejo tudi že pred leti opravljene študije evropskih migracijskih kontekstov, ki ugotavljajo, da najbolj ogrožen sloj subproletariata tvorijo ženske priseljenke ob upoštevanju etnične stratifikacije.

Za razliko od rase in spola, ki se vežeta na biološke določenosti in kulturni/družbenopolitični odnos do bioloških znakov, je etničnost izrazito kulturna/družbenopolitična kategorija, ki nima sidrišča med biološkimi predispozicijami, čeprav v realnosti funkcioniira, kot da bi ga imela. V svojem delovanju in določujočnosti je pravzaprav zelo podobna rasi in spolu. V zadnjih dvesto, tristo letih - v času nacionalne države in njene ideologije - je prav na evropski celine pridobila moč prirojenosti. Dejansko v evropskem kontekstu etničnost zavzema podobno središčno pozicijo, kot jo rasa npr. v vseh ameriških kontekstih (z različno intenzivnostjo). Lahko bi rekli, da predstavlja os družbene/kulturne stratifikacije, ki ima svoje vzroke in učinke tudi v politični kulturi in nenazadnje tudi v politiki v ožjem pomenu besede.

2.1. ETNIČNOST

Posameznik je rojen v določeni skupnosti, ki ima svoja etnična obeležja. Le-ta so mu v procesu inkulturacije/socializacije predpostavljena. Etnična identiteta (narodna, nacionalna) je bazična skupinska identiteta kultur/družb današnjega časa. Posameznikova etničnost je povezana tudi s pojavnimi oblikami etničnih skupnosti. Na etničnost se vežejo pojmi: etnija, narod, nacija in državljanstvo. Med teorijami, ki se ukvarjajo z etnično problematiko, bi lahko zasledili številna podobna ali povsem nasprotujoča stališča. Pri vseh pa so etnija, narod in nacija opredeljene v medsebojni povezavi oziroma skozi iskanje značilnih razlik med njimi in ne kot absolutne. Etnija je v primerjavi z narodom opredeljena kot »splošnejše stanje«, v katerem še ni močnih političnih in ideoloških razčlenitev, ki so značilne za narode. Etnije so potencialni narodi.⁷ Ni pa nujno, da pride do procesa narodnega izoblikovanja. Diahrono spreminjanje nekaterih

⁷ A. D. Smith med osnovnimi razsežnostmi etnije navaja skupno zgodovino, povezanost z določenim prostorom, različno kulturo, skupno ime, mit o skupnem poreklu in občutek solidarnosti (Smith, 1986, 22-29). Tej opredelitvi so blizu štiri kontinuitete etnij pri S. Južničju: teritorialne, biološko-genetične (resnično ali zgolj zamišljeno skupno poreklo), jezikovne in politične. Temu pogojno dodaja tudi gospodarsko kontinuiteto in homogenost. Kriteriji etničnega razlikovanja pa so jezik,

etnijski je pripeljal do pojavnosti naroda⁸ kot specifične oblike etničnosti. Govorimo predvsem o dveh modelih izoblikovanja naroda (Rizman, 1995, 197). Prvi model (zahodni) se je pojavil v okvirih absolutistične države. Razumevanje naroda je vezano na določeno ozemlje. Močno se poudarjajo centralnost nacionalnega ozemlja, skupnih zakonov in ustanov, pravna enakost vseh državljanov in pomen skupne državljske kulture. Narod je predvsem legalni in institucionalni koncept. Drugi model se je uresničeval ob podpori intelektualnih in kulturnih elit. Poudarja pomen etničnega izvora, kulturnih vezi in skupnega jezika. Narod je kulturni in socialni koncept. Več narodov je bilo združenih v širši politični skupnosti oz. državi.⁹

Zahodnoevropska različica nastajanja naroda (prvi model) pripelje do relativnega prekrivanja meja naroda in države, do njunega sovpadanja in pojavnosti nacije. Pojma nacija in nacionalna država se v svojih začetkih vežeta predvsem na zahodnoevropsko različico nastanka naroda. Za razliko od pojma narod, pojem nacija kaže na ujemanje naroda in države, kar nakazuje tudi pojem nacionalna država. Vendar je v svetu dejansko le malo takšnih primerov. Pride pa v teh primerih do kontekstov, ki dajejo vtis, da sta državljanstvo in etnična (narodna, nacionalna) identiteta eno in isto, čeprav ni tako. To potrjujejo primeri, ko se etnične in državne meje razhajajo. V takih primerih se pri posamezniku lahko pojavi vodilo dvojne (ne)lojalnosti, ločevanje med etničnostjo in državljanstvom. Posamezne konkretne okoliščine se med seboj razlikujejo po stopnji razhajanja (ujemanja) med njima. Povezane so predvsem s srednjeevropskim procesom nastajanja naroda in z združevanjem več narodov v eni državi. Tako je etnična identiteta vezana na odnos posameznika do izvorne etnične skupnosti, državljanstvo pa na državo kot politično organizacijo in političnopравни položaj posameznika v državi. Njuno razlikovanje je povezano z definicijo pojmov, s katerimi se povezuje, to sta politika in kultura. Razhajanje med etničnostjo in državljanstvom je očitno npr. pri

---

religija, zgodovinski spomin in zgodovinski miti (Južnič, 1993, 268-270). Najpogostejši kriterij razlikovanja med etnijami je jezik, ki je vidni simbol etnične pripadnosti. Med različno govorečimi skupnostmi se vzpostavljajo neke vrste komunikacijske ločnice, ki določajo komunikacijske prostore (čeprav niso mišljene tako ozko začrtane meje, kot so npr. državne meje; prej lahko govorimo o mejnih pasovih). Vendar tudi jezik ni vedno kriterij razlikovanja med etnijami. Znotraj komunikacijsko prehodnih jezikovnih okoliščin se lahko izoblikujejo različne etnije, ko pride do politizacije jezika oz. ene od njegovih variant. K. Verdery pravi, da podobnosti v jeziku niso nujno temelj za sklepanje o etnični homogenosti, kar nam jasno dokazujejo države Latinske Amerike in tudi razmere v ZDA. Iz omenjenih primerov jasno vidimo, da ne moremo »a priori« trditi, da lingvistična homogenost pomeni etnično homogenost. Posamezne politične in kulturne elite lahko dosežejo, da se jezikovna varianta razglasi za značilno različno in pomembno oz. etnično. Seveda pa morajo biti za to dovolj močne (Verdery, 1988).

⁸ A. D. Smith (1986, 144) pravi, da se razlike med narodom in etnijo vežejo na teritorialnost, državljanstvo, pravice, pravni kodeks in politično kulturo. Vendar pa se je v svojih analizah avtor osredotočil predvsem na zahodnoevropsko situacijo. K temu S. Južnič (1993, 278) in R. Rizman (1995, 197) dodajata srednjeevropsko alternativo izoblikovanja naroda. V srednjeevropskem prostoru se je narod pojavil kot jezikovna in kulturna skupnost.

⁹ Kot primer lahko navedemo npr. narode, ki so se razvili v sklopu avstro-ogrske monarhije po letu 1866.

narodnih manjšinah, regionalizmi in pri mednarodnih migracijah, ko priseljenci zapustijo izvorni kulturni/družbeni prostor in državo. Za obe identiteti pa velja, da sta posamezniku tako ali drugače posredovani in dodeljeni od okolja – torej, naj bi ju bilo možno spremeniti.

Državljanstvo je vezano na politično in ne na etnično identiteto. Pri razpoznavanju njunih razlik pa nastopi težava. Že v teoretičnih diskurzih je težko potegniti ločnico med politiko in kulturo. Pravzaprav se medsebojno posredujeta in je politika kulturna in kultura politična. Toliko bolj je relacija zamegljena v praksi in v svojem največjem ekstremu se razvije v nacionalizem in šovinizem. Nejasnosti pri ločevanju med narodno zavestjo in nacionalizmom koreninijo prav v prepletanju, točneje sopesredovanju politike in kulture. Začetke tega odnosa moramo iskati že v času francoske revolucije. J. Habermas v analizi francoske revolucije in njenih posledic pravi, da je v tem času postala nacionalna pripadnost konstitutivna za politično identiteto državljana demokratične družbe.¹⁰ Narodi so dobili (politično) pravico do samoodločbe. Glede na različne okoliščine oblikovanja narodov pa se pojavijo tudi različni koncepti državljanstva (1991, 143). Izpostavimo predvsem dva principa: *ius soli* in *ius sanguinis*¹¹ (Južnič, 1993, 331-337). Po prvem načelu se državljanstvo podeljuje glede na kraj rojstva in bivanja, ne glede na poreklo staršev. Pri drugem načelu se državljanstvo podeljuje glede na državljansko pripadnost staršev. Državljanstvo se na nek način deduje in otroku je določeno z rojstvom. V kontekstih, kjer se državljanstvo enači z etničnostjo (nacionalna država), s tem postane etničnost navidezno biološka.

V razmišljanjih o nastajajoči evropski integraciji, ki naj bi združila različne države, narode pa tudi priseljence in azilante iz različnih delov sveta, J. Habermas odkriva prikrite napetosti med državljanstvom in etnično (narodno, nacionalno) identiteto. Te napetosti se zadnje čase celo krepijo. Izhod iz navzkrižja najde v ločevanju med skupno politično kulturo in različnimi nacionalnimi tradicijami (v umetnosti, književnosti, zgodovini, filozofiji...). Pravi, da ni razlogov, da bi se države zapirale pred prišleki, saj lahko znotraj pravne demokratične države vzporedno obstajajo različni načini življenja povsem enakopravno in se medsebojno bogatijo. Smiselnost tega se kaže, če upoštevamo pojav svetovne javnosti, povezane z razvojem komunikacijskih sredstev in medijev in njihove vloge v procesih socializacije in akulturacije (Habermas, 1991, 153-154). V nasprotju z J. Habermasom, ki išče skladnost med nacionalno identiteto in kulturnim relativizmom, pa H. A. Giroux pravi, da je multikulturalizem (ki temelji na kulturnem relativizmu) osreden v diskurzu boja proti nacionalni identiteti, obstoječi konstrukciji zgodovinskega spomina, namenu šolanja in obstoječemu pojmovanju zgodovine. Vsa naštetá področja se na posameznika vežejo v procesu socializacije, ki je ključni

¹⁰ Demokracija in nacionalna država sta iz francoske revolucije izšli kot dvojčici, pravi J. Habermas (1991, 138).

¹¹ Države so uveljavile različne kriterije podeljevanja državljanstva in omenjena dva osnovna principa priredile tudi dodatnim zahtevam. Vendar pa razlika med dvema principoma povzroči, da v primerih selitev, beguncev, azilantov, ... pride do težav. Naj omenimo samo primere dvojnega državljanstva in apatridov, to je ljudi brez državljanstva.

moment produkcije in reprodukcije kulture/družbe in hkrati proces posameznikovega učlovečenja in izoblikovanja njegove identitete. Torej se multikulturalizem bori proti ideologiji nacionalne države, ki se veže na mite o homogenih nacionalnih kulturah in njihovi dednosti (Giroux, 1994, 325).

3. MULTIKULTURALIZEM IN PODEDOVANE SKUPINSKE IDENTIFIKACIJE

Pri razumevanju in rabi pojma multikulturalizem danes naletimo na velike razlike med posameznimi avtorji. V prispevku razlikujemo pojma multikulturalnost ali večkulturnost in multikulturalizem. Prvi označuje državo ali okolje, ki združuje več različnih kultur ali etničnih skupin, in ne govori o odnosih med njimi. Drugi pojem pa zasledimo v teoretskih diskurzih, razpravah in programih o ureditvi odnosov v večkulturnih prostorih, predvsem pa o odnosu do različnosti. Povezan je s kulturnim relativizmom, konceptom človekovih pravic, ideologijo, politiko in političnimi programi. Vendar tudi znotraj področja teoretskih razprav ni kompromisa o razumevanju pojma multikulturalizem. Razhajanja niso vezana toliko na teoretske probleme kot na politiko in ideologijo. Tako se srečamo s pojmi (neo)konzervativizem, liberalizem, radikalizem. Opredelitve in rabe pojma multikulturalizem lahko v grobem razdelimo na (Lukšič-Hacin, 1999, 100-139):

A. Konservativne, korporativne oziroma neokonzervativne opredelitve in rabe

Zagovarjajo koncept univerzalne kulture. Vrednote zahodnoevropskih kultur (in danes tudi ZDA) postavljajo kot univerzalne in preko njih presojuje drugačne. Uporabljajo termin različnost (diversity), a zato, da prikrijejo svoj zagovor asimilacije v vladajočo kulturo. Zagovarjajo univerzalni koncept razvoja. V povezavi z njim kulture delijo na bolj in manj razvite (hierarhični koncept kulture) in prav tako jezike. Spodbijajo legitimnost »tujih« jezikov ter regionalnih in etničnih dialektov. S tem se povezuje zagovor monolingvizma oziroma enega uradnega jezika, npr. angleščine. Opravičujejo imperializem držav Evrope in Severne Amerike do drugih delov sveta in do drugih kultur (McLaren, 1994, 47). Ne-evropske kulture obravnavajo kot monolitni blok. Zagovorniki tega modela se na verbalni ravni sicer distancirajo od kolonializma, nadvlade belcev in rasistične ideologije in priznavajo pravico do rasne enakosti. V nadaljevanju pa govorijo o neuspešnih manjšinah, ki imajo kulturno oropano ozadje in močno družinsko orientiran sistem vrednot. Prek tega razložijo, zakaj so nekatere manjšinske skupine uspešne, druge pa ne. Tu se kot dejstvo vpelje stališče o manjvrednosti ne-belih kultur. Pravijo, da vsak posameznik lahko doseže ekonomski dobiček in sodeluje v družbenoekonomski praksi ne glede na to, kateri etnični skupini pripada. Pravijo, da se nepravilna porazdelitev moči (oblasti) pojavi sama po sebi in sama po sebi povzroča nasilje. Zanje je multikulturalizem napad na najvišje družbene dosežke evropske civilizacije. Je napad na tiste kulturne/družbene vsebine, ki so evropsko civilizacijo branili

pred barbarstvom in kaosom. Za številne je multikulturalizem razdiralna, nered vzbujajoča in nevarna sila v družbi, za nekatere pa predstavlja slogan za promocijo esenci-
alne identitetne politike (Giroux, 1994, 328, 336).

B. Liberalne opredelitve in rabe

Zagovorniki tega tipa priznavajo razliko, vendar izpostavljajo tudi pomen istovetnosti na univerzalni ravni. Liberalna razlika je individualna in ne skupinska. Tako se ne vidi povezave z obstoječimi razmerji moči (Giroux, 1994, 337). Preko univerzalne istovetnosti pridemo do pojma naravna enakost, ki naj bi bila bistvena. Ljudje smo si (naravno) enaki, ne glede na etnično, kulturno, rasno pripadnost. Temelj te perspektive je predpostavka o intelektualni istovetnosti, o kognitivni ekvivalenci ali racionalnosti vseh ljudi. V praksi pa vidimo, da prihaja do razlik. Zakaj? Vzrok za to ni v kulturni nerazvitosti, ampak v neenakih socialnih možnostih in možnostih za izobraževanje. Enake možnosti za izobraževanje pa bi vsakemu nudile možnost, da se enakovredno poteguje na kapitalističnem trgu. Verjamejo, da se lahko spremeni oziroma reformira obstoječe kulturne, družbene in ekonomske pritiske in se tako doseže uresničitev relativne enakosti. (McLaren, 1994, 51-53). H. L. Gates pravi, da liberalci uporabljajo termin multikulturalizem, da označijo pluralizem. V analizi pa se izognejo njegovi zgodovinski kontekstualizaciji in posebnosti odnosov moči ali pa govorijo o »kulturnem boju«. Na ta način se izognejo protislovnostim v povezavi z rasami, razredi in spoli in njihovi zgodovinskodružbeni analizi in kritiki (1994, 204).

C. Levoliberalne opredelitve in rabe

Poudarja se pomen kulturne razlike in diferencialnega koncepta kulture. Poudarjanje enakosti ras naj bi povsem zadušilo kulturne razlike med rasami, tudi tiste, ki povzročajo različna obnašanja, vrednote, nagnjenja, kognitivne stile in družbene prakse. Na nek način idealizirajo drugačnost in nativistično pribežališče. Izhodišče različnosti je locirano v kulturno avtentičnost, ki jo locirajo v tradicionalne družbe. Kulturno razliko pojmujejo kot esenco, kot formo pomena, ki je osvobodjena od družbenih in zgodovinskih okvirov. Pomen se vzpostavlja skozi pristno, neposredno izkušnjo na ravni posameznika brez interakcije z okoljem. Razlika je ločena od kulture in delitve moči. Ne pojmujejo je kot družbenozgodovinski konstrukt, ki se vzpostavlja skozi moč reprezentativnega razumevanja. Pri njih obstaja žensko ali afriško samo po sebi, kot takšno. Poudarjajo pomen razlike, a jo proučujejo le kot retorično formo. Lahko bi rekli, da je razlika absolutna, nezgodovinska kategorija, ki obstaja kot takšna. Ni relacijska in relativna. Kot takšna je na nek način element objektivnega sveta, objektivne resnice, ki »čaka«, da jo spoznamo, ne pa rezultat subjektivnega dojemanja sveta (McLaren, 1994, 51-53, 58).

Č. Kritične, uporniške ali radikalne opredelitve in rabe

Za kritični multikulturalizem se pojavljata tudi izraza uporniški ali radikalni. Vsem avtorjem je skupno, da izhajajo iz kritike obstoječih odnosov (predvsem v ZDA), ki jih

povezujejo z analizo novodobnega kolonializma in evropocentričnosti. Kritika izhaja iz koncepta človekovih pravic in kulturnega relativizma. Obstoječi odnosi in podrejenost etnično in kulturno različnih so zgodovinsko in kulturno/družbeno pogojeni in odvisni predvsem od delitve moči. Kritični multikulturalizem postavlja zahteve po radikalnem re-strukturiranju in re-konceptualizaciji odnosov oblasti med različnimi kulturnimi in etničnimi skupinami. Zavrača diskurz getoizacije, ki je povezan s podrejenimi skupnostmi. Bistveno pri tem je, da zavrača in izpodbija hierarhijo, ki naredi nekatere skupine za manjšinske in druge za večinske in normativne. Avtorji se osredotočijo na različna vprašanja, se medsebojno dopolnjujejo, prekrivajo, vendar si tudi nasprotujejo. Za razliko od levoliberalnega multikulturalizma tu razlika ni cilj, ampak dejstvo in bolj argument za dokazovanje, da se mora različnost uveljaviti tudi znotraj kulturnih politik, hkrati pa mora biti tudi obveza za socialno pravičnost. Razlika je vedno rezultat zgodovine, kulture, obstoječe delitve moči in ideologije. Razlika se vedno zgodi v interakciji med dvema ali več skupinami. Ni absolutna, ampak relativna in odvisna od interakcije. Razumeti jo moramo v terminih posebnosti njene produkcije. Obstoječe razlike so zgodovinski in kulturni konstrukti. Zato, da se doseže nove odnose, je potrebna radikalna sprememba obstoječih odnosov. Predpogoj za uspeh je, da se vzpostavi nov, ne-evropocentrični diskurz. Če se pomené razume kot rezultate socialnega boja med označevalci in označenci, je pri vzpostavljanju novega diskurza nujno, da se poseže v družbene odnose. Potrebno je zagotoviti enak dostop do socialnih virov in transformirati dominantne odnose oblasti, ki ta dostop omejujejo po rasnem, spolnem in razrednem ključu. Razlike med kulturami so politične in ne le formalne, tekstualne, lingvistične. Ne sme se spregledati globalnih ali strukturalnih odnosov oblasti. Koncepta totalnosti ne smemo ovreči, ampak moramo totalno gledati kot po razliki naddeterminirano strukturo. Razlika je vedno relacijska in relativna, ni enoznačna in enosmerna (McLaren, 1994, 52-58). Bistveno izhodišče je, da mora multikulturalizem priznati razliko, a vendar je to premalo. Priznati mora tudi nezdružljivost nekaterih pomembnih razlik - odnos do zemlje, ki ga imajo npr. ameriški domačini in je nezdružljiv z odnosom do zemlje kot neodtujljive privatne lastnine (Stam, Shohat, 1994, 320) oziroma, če rečemo širše, razlike v dojemaju prostora. Tem lahko dodamo tudi pomembna razhajanja v dojemaju časa.

Predstavljena delitev teorij multikulturalizma v skupine je idealno-tipski model (McLaren, 1994, 47), ki lahko služi zgolj kot pripomoček analize. Je redukcija in abstrakcija kompleksne realnosti. Lastnosti posameznih opisanih modelov se v realnosti prepletajo. V nadaljevanju bomo v razpravi uporabljali opredelitev, ki je podana pri opisu kritičnega multikulturalizma. Razprava o tako razumljenem multikulturalizmu in mednarodnih migracijah se nujno osredotoči na odnose multikulturalni vs. monokulturalni princip mišljenja in multikulturalizem vs. nacionalna država.

3.1. MULTIKULTURALIZEM VS. MONOKULTURALIZEM KOT PRINCIP MIŠLJENJA

Monokulturalizem je zgodovinsko in kulturno/družbeno pogojen. D. T. Goldberg pravi, da je institucionalizirana ideologija. Svoje korenine ima v 19. stoletju, ko je bila »evropska kultura«¹² razglašena za najboljšo na svetu. V odnos do različnosti kultur je novodobni kolonializem¹³ pripeljal do prevlade monokulturalnega principa, ki je povezan s hierarhičnim modelom kulture in z idejo o univerzalni najrazvitejši kulturi (evropocentrizem),¹⁴ ki je bila parcialna in so jo njeni protagonisti z močjo, ki so jo imeli, razglasili za univerzalno. Proces in inkulturacije/socializacije in akulturacije pa so »poskrbeli« (še vedno skrbijo) za produkcijo in reprodukcijo obstoječih odnosov, sistemov vrednot in »potrebni« identitetnih tipov. Največje težave multikulturalizma se danes pojavljajo prav v zvezi z vprašanjem, kako presekat kontinuiteto, ki jo zagotavljajo omenjeni procesi.

Pojavil se je diskurz univerzalnega, univerzalne resnice, univerzalnega razumevanja in seveda univerzalnih »pravih« vrednot. Lokalno vedenje, standardi so bili v imenu univerzalnega potisnjeni na obrobje in razglašeni za ne-prave, slabe in nerazvite (Goldberg, 1994, 3). Na univerzalizacijo vrednot, ki so po svojem bistvu partikularne,

¹² Pojem evropska kultura se nanaša predvsem na anglosaksonsko - protestantsko tradicijo v ZDA (WASP) in na kulture zahodnoevropskih držav, ki so s kolonialnimi odnosi vzpostavile tudi kulturno dominacijo ali kulturni imperializem.

¹³ Evropski kolonializem ni edini, ki ga srečamo v zgodovini človeštva. Omenimo samo čas antične Grčije, rimskega imperija, Azteke in Inke. Njegove posledice pa so globlje in dolgotrajnejše. Zakaj? R. Stam in E. Shohat pravita, da je pri evropskem kolonializmu novo dejstvo, da je dosegel planetarno razsežnost. Ostale dele sveta si je podredil z institucionalno močjo in z naporji, da si ostali svet podredi in ga uredi v »univerzalni« režim resnice in moči (Stam, Shohat, 1994, 297).

¹⁴ Pojma monokulturalizem in evropocentrizem se lahko medsebojno ujemata, a to ni nujno. Monokulturalizem teži k temu, da bi partikularno kulturo prikazal kot univerzalno. Je splošnejši pojem. Teži k uveljavitvi diskurza univerzalnega, univerzalne resnice, univerzalnega razumevanja in seveda univerzalnih »pravih« vrednot. Ostala partikularna vedenja, standardi so nepomembni, obrobni, ne-pravi in manj razviti. Za to, da partikularno postane univerzalno, je potrebna tudi politična moč. Vendar, pravi Ch. Taylor, ni samo to. Odvisnost nekaterih od drugih znotraj države ni povezana le s posedovanjem politične moči (oblasti) ali zaradi potreb po preživetju. Povezana je tudi s potrebo posameznikov po tem, da jih drugi častijo. Čast ni podeljena z lastništvom in politično močjo, ampak s statusom, ki ga podelijo podrejeni. Do tega pride s pomočjo hegemonije kulture (Payne, 1996) in procesov inkulturacije/socializacije, ki poskrbijo za njeno (re)produkcijo (Taylor, 1992, 45-46). Za evropocentrizem pa lahko rečemo, da je oblika monokulturalizma. Zanj je značilno, da je svet reduciriral na geslo »west and the rest« (Stam, Shohat, 1994, 297). Evropocentrizem je ideološki substrat, je oblika rudimentarnega mišljenja, ki prežema in strukturira sodobne prakse in predstave, četudi je formalno kolonializma konec. Kolonialni in evropocentričen diskurz se prepletata, a hkrati nista isto. Prvi opravičuje kolonialno prakso, drugi pa posredno zagotavlja in normalizira hierarhično razmerje moči, ki je bilo vzpostavljeno s kolonializmom in imperializmom (Stam, Shohat, 1994, 297). Evropocentrizem je vezan na imperialne in patriarhalne odnose (McLaren, 1994, 59). Tudi rasizem je ena od njegovih komponent. S tem je povezana organizacija jezika v binarni hierarhični logiki, kjer gospoduje Evropa: naši narodi - njihova plemena; naša religija - njihova vraževnost; naša kultura - njihova folklor; naša obramba - njihov terorizem (Stam, Shohat, 1994, 297).

a na osnovi obstoječe delitve moči razglašene za univerzalne, se navezujejo težnje po vzpostavitvi »najrazvitejše in edino prave kulture« in evropocentričnost.¹⁵ Monokulturalne ideje se zrcalijo npr. v spremembah migracijske politike v ZDA v času, ko je prišlo do drugega sunka priseljevanj ljudi iz stare celine. Selitveni val je zajel ljudi iz južne in vzhodne Evrope. Množično naseljevanje v ZDA se je zaustavilo z uvedbo sistema omejevalnih kvot 1921. in 1924. leta. Kvotni sistem so uvedli zaradi množičnega prihoda »ne-pravih« ljudi iz Evrope, da o pripadnikih ne-evropskih etnij in kultur sploh ne govorimo (Gordon, 1964, 102). Kvotni sistem kaže, da so se principi hierarhizacije ras¹⁶ novodobnega kolonializma vzpostavili ne le med različnimi rasa-mi, ampak tudi znotraj same bele rase. Tu kriterij razvrščanja ni bila več lastnost telesa (polt), ampak kultura ali etnija (narod, nacija). Namesto rasizma pa lahko govorimo o nacionalizmu. Ljudi so razvrščali po etničnem in verskem ključu. Pojavile so se ostre zahteve, da se

¹⁵ Evropocentrični diskurz se prepletata tudi s kolonialnim, a hkrati nista isto. Drugi opravičujejo kolonialno prakso, prvi pa posredno zagotavlja in normalizira hierarhično razmerje moči, vzpostavljeno s kolonializmom in imperializmom. Evropocentričen je diskurzivni ostanek kolonializma. S kolonializmom je Evropa dosegla ekonomsko, vojaško, politično in kulturno hegemonijo nad velikim delom Azije, Afrike in obeh Amerik. Evropocentričen je naturaliziran kot »common sense«, ki tvori očala dojemanja sveta. V tej obliki je kolonializem še vedno prisoten v današnji misli in sistemu izobraževanja. Predpostavlja se, da so najboljši, kar je mišljeno in zapisano, zapisali in naredili Evropejci. Poglejmo samo primer zgodovine. R. Stam in E. Shohat pravita, da zgodovino enačimo z evropsko zgodovino. Vsa ostala svetovna zgodovina je, gledano globalno, reducirana na nepomembna barbarska plemena. Evropocentričnost zgodovine temelji na linearnem dojetju zgodovine oziroma zgodovinskega razvoja in časa. V tem prikazu je Evropa gonilna sila razvoja, zgodovinskih sprememb, demokracije, razredne družbe, fevdalizma in kapitalistične industrijske revolucije. Molče obide neevropske demokratične tradicije in zamolči omejitve zahodne formalne demokracije. Minimalizira odgovornost in pomen »zahodne« prakse zatiranja. To se kaže kot slučajno in sprejemljivo. Prisvaja si kulturno in materialno produkcijo Neevropejcev in to hkrati zanika, vzporedno s tem pa zanika tudi njihove dosežke. Na nek način si prilašča spoznanja in jih kaže kot evropska (Stam, Shohat, 1994, 296-298). Prevladujoča skupina hoče vedno okupirati slovnično oblasten položaj. Zavzema zunanjo vlogo objektivnosti in vrednotenja pozicije ON. Pri tem se sugerira, da je njena uporaba jezika ne-stereotipna, oziroma da obstaja objektivni jezik. Jezik »belcev« je totalitaren. Sam sebi prisvoja pravico in vlogo predstavnika vseh ostalih etničnih skupin. Diada bel-ne-bel slovnično vedno zavzame obliko ON, nikoli JAZ ali TI (McLaren, 1994, 59-61).

¹⁶ »Ko je Evropa vzpostavljala svojo svetovno hegemonijo, jo je v veliki meri obeležila in utrdila skozi domnevo o rasni superiornosti, ki je bila na poseben način prevedena v druge oblike večvrednosti. Med belo in druge rase je bil postavljen tako imenovani colour bar, ker je pravzaprav barva kože najvidnejše zaznamovala rasno pripadnost... Rasna hierarhija je torej vzpostavljena, tako da je na njenem vrhu bela rasa. Druge rase so na lestvici te hierarhije razporejene, tako da so v različnih stopnjah manjvredne. Nekako na samem dnu se je praviloma ustalil položaj črne, negroidne rase. Prav gotovo so bile rasne razlike že pred prodorom Evrope v svet znane, vendar niso imele enakega učinka, ko so rase živele ločene, oziroma ko ni prihajalo med njimi do trajnejšega kontakta. Izjemen pomen je rasna hierarhija dobila, ko so se pripadniki različnih ras tako rekoč razporedili v eni sami družbi oziroma državi. To se je zgodilo na dva načina: ko so Evropejci postali vladajoči sloj v kakšni osvojeni »novi« deželi, ki so jo v svojem interesu družbeno in politično preuredili, ali pa so že gospodujoči Evropejci dovažali pripadnike drugih in drugačnih ras na prisilno delo, kar se je predvsem dogajalo sužnjem iz Afrike.« (Južnič, 1993, 62-63)

prišleki povsem vključijo v obstoječo kulturo/družbo. D. T. Goldberg (1994, 5) pravi, da ta zahteva ni veljala za temnopolte, saj naj bi bili inherentno neprilagodljivi. Temu lahko dodamo, da se je podoben odnos vzpostavil tudi do ameriških domačinov. Zahteve po popolni vključitvi priseljencev v novo kulturno/družbeno okolje lahko označimo kot asimilacijsko politiko do priseljencev, ki jo D. T. Goldberg povezuje z monokulturalizmom. Njen cilj je vzpostaviti homogenost kulture in jezika. Za razliko od monokulturalizma pa je cilj multikulturalizma zaščititi in zagotoviti kontinuiteto drugačnosti, raznovrstnosti, heterogenosti (ob vzpostavitvi drugačnih družbenih in lastninskih odnosov).

Rekli smo, da ima monokulturalizem kot institucionalizirana ideologija svoje korenine v 19. stoletju. Sredi 20. stoletja se ta evropocentrični monokulturalizem v ZDA ukorenini kot hegemonia intelektualna ideologija in institucionalizirana praksa. Istočasno so ZDA pridobile svetovno gospodarsko prevlado. Znotraj teh okoliščin se je izoblikoval monokulturalni diskurz, vezan na evropocentričnost kultur in vrednot (Goldberg, 1994, 4-6). Osnovna diada, ki jo uvaja evropocentrični monokulturalizem je: kultura - ne-kultura; razvita - nerazvita kultura; evropska/ameriška kultura - ne-evropska/ameriška kultura. Pri tem D. McLaren opozarja, da ne-evropske in ne-ameriške kulture niso homogene To ni monolitni blok. A v nečem so si povsem podobne: istovetene s pojmom »drugi«, so se znašle na isti strani kolonialnih in imperialističnih odnosov, ki so jih vzpostavile evro-ameriške sile (1994, 48).

Do sedaj smo govorili predvsem o monokulturalizmu v ZDA. Kot princip pa se je monokulturalizem uveljavil tudi v evropskih nacionalnih državah. O tem priča že sama zgodovina nastanka nacionalne države. Monokulturalizem, trditve o eni homogeni (nacionalni) kulturi na določenem teritoriju, ki ga zamejuje jezik (standardni oziroma nacionalni), je bil ključni akter nacionalne ideologije, ki je postopno vzpostavila nacionalno identiteto kot specifično obliko etnične, vezane na nacionalno državo. Kratek pregled o usodi regionalnih (etničnih) razlik in njihovi utopitvi v prevladujočem kulturnem standardu, o sistemu vrednot (ki je bil zgolj partikularen in v nekem trenutku s politično močjo razglašen za univerzalnega), o usodi dialektov¹⁷ v odnosu do standardnega jezika in nenazadnje o položaju manjšin znotraj meja nacionalnih držav, nam potrjuje, kako močno razširjena in učinkovita je (bila) ideologija monokulturalizma. V svojih koreninah pa je tudi multikulturalizem vezan na monokulturalizem, saj se ga misli skozi vzpostavljeni monokulturalni diskurz. Natančneje rečeno, nov diskurz se je izoblikoval v odnosu do starega, kot njegova negacija in je s tem zamejen.

¹⁷ V mnogih okoljih velja, da je dialekt jezik, ki na nek način ni uspel. Spodrinil ga je standardni jezik. Vendar to ne velja za vsa okolja enako. Izjema v odnosu do dialektov je na primer švedski jezik. Tu so dialekti postavljeni kot najširše jezikovno bogastvo in ne kot jezikovni odklon. S. Južnič navaja podobno jezikovno situacijo v Švici (Južnič, 1993, 340).

3.2. MULTIKULTURALIZEM IN NACIONALNA DRŽAVA

Nacionalna država je po svojem nastanku vezana na zahodno Evropo. Zahodno-evropske države (pozneje tudi severnoameriške) pa so (bile) tudi nosilke evropocentrizma (monokulturalizma), ki se je pozneje razširil po celi Evropi in na druge dele sveta. Prav tako je bila nacionalna država v svojih konstitutivnih procesih močno povezana z nacionalno ideologijo in predstavo o homogeni kulturi (monokulturalni princip), kar smo že omenjali. Nacionalna država je tako že v izhodišču v konfliktu z multikulturalizmom.

Na nacionalno državo se veže koncept avtohtonosti, ki ima še danes v mednarodnem pravu zelo pomembno vlogo. Ta koncept je v osnovi evropocentričen, saj temelji na specifičnem dojetanju prostora, ko zemlja in okolje postaneta lastnina in blago človeka. Avtohtonost, ki je dejansko nedefinirana kategorija in prazen prostor, v kateri se s pozicije moči vpisuje različne vsebine in redefinicije, daje predpravo za razpolaganje s teritorijem in za odločanjem o tem, kdo še lahko vstopi nanj. Ta predpravo lahko poruši tudi klasična lastninsko-prodajna razmerja, ki so normativno pravno določena (primer romske družine, ki se pred časom v okolici Grosuplja ni mogla vseliti v svojo hišo). To je zelo pomembno, ko govorimo o mednarodnih migracijah, saj se na avtohtono področje priseljujejo ne-avtohtoni ljudje. Predpravo, utemeljena na avtohtonosti, naj bi prvimi dajala legitimnost za selekcijo med prišleki. Utemeljuje tudi moč za odločanje, koliko časa bodo slednji lahko ostali in na kakšen način bodo živeli. Socialna kontrola nad vsakdanjim načinom življenja priseljencev je veliko večja, kot je socialna kontrola med pripadniki avtohtone (domnevno) homogene kulture, nacionalnosti.

Realizacija koncepta (kritičnega) multikulturalizma vpelje pravico posameznika pred pravico skupnosti, ki ji posameznik pripada. Ščiti v prvi vrsti pravice posameznikov in šele skozi pravice posameznika ščiti tudi pravice skupnosti. Tako skupnost (npr. nacija) izgubi dominacijo nad svojimi pripadniki in postane odvisna od posameznikove odločitve in izbora. Ni več skupnost tista, ki podeli status, ampak dobi posameznik pravico do izbora. Država se na nek način znajde na trgu, ko mora tekrovati za svoje državljane, se zanje truditi, ker ni države brez državljanov. Država potrebuje ljudi, ki se prepoznavajo kot njeni pripadniki in so nanjo pripeti prek svoje skupinske (nacionalne) identitete. Tako je kakršnokoli mešanje kultur s stališč klasične nacionalne države ne le sporno, ampak lahko tudi usodno.¹⁸

Za multikulturalizem je glavno vprašanje, kako presekat opisani gordijski vozlož obnavljanja obstoječih odnosov in nacionalne ideologije ter vzpostaviti identiteto, ki bi bila »primerna« za vzpostavitev in vzdrževanje multikulturalnih odnosov oziroma mul-

¹⁸ H. E. Giroux pravi, da številni konservativci opozarjajo, da multikulturalizem predstavlja grožnjo nacionalni državi in nacionalni identiteti. Zanje je utopična možnost za kulturno demokracijo postala nevarnost in sicer iz več razlogov. Predvsem pa kulturna demokracija podpira kritični jezik, ki omogoča razumevanje, kritiko in transformacijo hierarhičnih in izkoriščevalskih proizvodnih odnosov (Giroux, 1994, 331).

tikulturalno identiteto.¹⁹ Npr.: S. C. Rockefeller poveže svojo idejo o primarni identiteti posameznika in sekundarni etnični identiteti s kritiko rigidnega koncepta o kulturnem preživetju in idej o absolutni pravici do kulturnega preživetja. Pravi, da je koncept povezan z ideologijo nacionalne države. Če je kultura preobremenjena z vprašanji o lastni zaščiti, ni sposobna, da se odpre za medkulturno sodelovanje, izmenjavo. Nujni sta kulturna transformacija in odprtost vseh kultur. To je za različne kulture izziv, da se izogonejo tistim intelektualnim in moralnim vrednotam, ki so nekonsistentne z ideali svobode in enakosti. Medkulturni dialog ima velik pomen. Vpliva na človekovo razumevanje in vodi do zlitja horizontov. S tem se družita dva alternativna načina gledanja in obstaneta oba, če obstajajo medsebojno spoštovanje in odnosi, ki ne uveljavljajo prevlade enega nad drugim. S tem se poveča alternativnost možnih pogledov na realnost. Res pa je, pravi avtor, da prihaja do močnega konflikta med idejo o medkulturnem sodelovanju in političnimi principi kulturnega preživetja (Rockefeller, 1992, 88, 92-93).

Ne smemo pa zanemariti dejstva, da se tudi nacionalne države pomembno razlikujejo. Omenili smo že razlike v odnosu do podeljevanja državljanstva. Prav tako imamo nekaj zanimivih modelov večkulturnih in večetničnih držav, ki imajo specifičen odnos do različnih kultur in etnij na svojem teritoriju. Navedimo le primera Švice in nekdanje SFRJ. V primeru teh držav izrekanje za skupno pripadnost izraža politično identiteto, državljansko in ne etnično. Lahko bi govorili o kontekstih, ki postavljajo (so postavljali) mehanizme različnih lojalnosti in identifikacij. Poleg teh multikulturnih držav pa je potrebno omeniti še multikulturne države, ki se na normativni ravni opredeljujejo za multikulturalne: Avstralija, Kanada in Švedska. Omenjeni konteksti bi lahko služili za primerjalne analize, katerih cilj bi bil, da se poišče morebitne poti redefiniranja monokulturalnega principa mišljenja v multikulturalnega na vseh ravneh.

4. SKLEPNA EVALVACIJA MULTIKULTURALIZMA KOT MIGRACIJSKE POLITIKE

Ali je nacionalna država danes v konfliktu z multikulturalizmom? Ima prav J. Habermas (1991, 154), ki išče kompromis med nacionalno državo, multikulturalnostjo in multikulturalizmom ali H. A. Giroux (1994, 325), ki pravi, da je multikulturalizem osreden v diskurzu boja proti nacionalni državi, obstoječi konstrukciji zgodovinskega

¹⁹ Pojem multikulturalna identiteta poudarja predvsem radikalno redefinicijo obstoječe hegemonne ideologije v smeri zamenjave tolerance z različnostjo kot izhodiščem na vseh nivojih družbenega/kulturnega in političnega življenja. To ne pomeni, da bi posameznik nujno interioriziral več kulturnih sistemov, ampak da bi bil v svojega socializiran v vedenju o razlikah med posamezniki in skupinami ali skupnostmi, njihovi enakovrednosti in relativnosti (ki je hkrati absolutna, ko jo opazujemo z drugega zornega kota, notranje konsistentna). V razpravah o multikulturalni državi se pojavlja tudi kategorija multikulturalno državljanstvo. To naj bi bilo državljanstvo, ki je osvobojeno etničnosti. Vezano je na državo kot politično skupnost različnih in enakopravnih državljanov ne glede na razlike med njimi. Državljanstvo pa je politična relacija med posameznikom in državo, ki ji pripada.

spomina, namenu šolanja in obstoječemu pojmovanju zgodovine? Odgovor na vprašanje je odvisen od tega, o kakšnem tipu nacionalne države govorimo. Točneje rečeno, o katerem tipu moderne države govorimo, saj se za vse države danes govori, da so nacionalne, čeprav med njimi obstajajo pomembne razlike z vidika problematike, o kateri govorimo. Ali so vse države nacionalne, vezane na mit o homogeni kulturi? Posamezni primeri, ki jih najdemo v svetu, potrjujejo, da so možne tudi alternative. Poglejmo npr. ZDA, Švico ali nekdanjo SFRJ. Prav tako ne smemo mimo že omenjenih držav z multikulturalno politiko (Avstralija, Kanada, Švedska). V analizah švedskega multikulturalizma se govori o novem tipu državljanstva – o multikulturalnem tipu, ki temelji na državi kot politični skupnosti enakopravnih (različnih) posameznikov (Castles, Miller, 1993, 218-230). Ločena analiza omenjenih kontekstov in nadaljnja primerjava med konteksti ter umestitev rezultatov v primerjavo z razmerami znotraj nacionalnih držav, kjer se enačita etničnost in državljanstvo, bi lahko razprla možna alternativna iskanja za redefinicijo monokulturalnega principa v multikulturalnega. To vključuje tudi redefinicijo odnosa do spolnih, rasnih in etničnih razlik.

Prav migracijski konteksti so tisti, kjer danes najpogosteje prihaja do prekrivanja spolne, rasne in etnične diskriminacije. Za razliko od rase in spola je etničnost izrazito kulturna/družbenopolitična kategorija, ki nima sidrišča med biološkimi predispozicijami, čeprav v realnosti funkcioniра, kot da bi ga imela, in jima je v svoji določujočnosti zelo podobna. In kot smo dejali, iz tega sledi, da so ženske - priseljenke, pripadnice nezaželenih ras, ki znotraj tega prihajajo iz najbolj nezaželenih etničnih okolji, izpostavljene najhujši diskriminaciji. Med argumenti za diskriminacijo v migracijskem kontekstu pa se kot najmočnejši pojavlja koncept avtohtonosti. Razpravljati o upravičenosti obstoja tako osrednjega koncepta za mednarodno pravo, je zelo občutljivo. Njegova ukinitve bi ogrozila manjšine v političnem ali sociološkem pomenu besede. Za realizacijo tako radikalne ideje, kot je ideja o odpravi koncepta avtohtonosti, bi bilo potrebno najprej redefinirati razmere, ki vzpostavljajo princip večine – se pravi, ukiniti princip večine in s tem ne bi imeli več manjšin ali razlogov za njeno zaščito. In tovrstni odgovor ponuja kritični multikulturalizem, ko pravice posameznika postavi pred pravice skupnosti. Pravice skupnosti se realizirajo skozi posameznika in njegovo pravico do izbora med alternativnimi skupinskimi identifikacijami. Državljanstvo pa bi bilo neke vrste članstvo enakopravnih (različnih) posameznikov v državi kot politični skupnosti z vsemi pravicami in dolžnostmi. To za sabo potegne tudi že omenjeno restrukturiranje in rekonceptualizacijo odnosov oblasti med različnimi kulturami in etničnimi skupinami. Zavrtnjen je diskurz getoizacije, podrejanja in hierarhizacije. Nov diskurz pa bi moral izhajati iz spoznanja, da smo ljudje enaki le v tem, da smo tako ali drugače različni. Vsaka podobnost, istost, ki navidezno družijo skupino posameznikov, je abstrakcija in redukcija realnosti. Je analitična kategorija, ki izpušča »nepomembne« razlike med posamezniki.

Razmišljanja o izbrani temi nas venomer opominjajo na priseljenški kontekst v Sloveniji. Slovenski etnični prostor je del evropskega in tudi zanj so značilni evropocentrizem, monokulturalnost in predprava avtohtonosti – ki pripada slovenskemu

narodu, saj baje že od nekdaj obstajamo v tem prostoru. Nekateri danes celo dokazujejo, da se nismo niti priselili s Slovani, kar pomeni, da nam ta predprava avtohtonosti toliko bolj pripada. V ozadju teh dokazovanj se zrcalijo razumevanje različnih kultur in etnij skozi hierarhični koncept, monokulturalni princip, evropocentrizem, predvsem pa prepričanje o biološki dednosti etničnega. V drugem primeru pravzaprav sploh ne bi bilo tako usodno pomembno, od kod so naši predniki prišli ali pa so tu živeli tisočletja – če avtohtonost in izvorna etničnost nista razlog za etnično stratifikacijo, v kateri bi sebe radi postavili na vrh kot najbolj razvite, če ne celo civilizirane (v relaciji do barbarov).

Vpogled v priseljski kontekst pri nas pokaže, da je v odnosu do priseljencev potreben nov diskurz. Na vseh jezikovnih ravneh bi nujno morali odpraviti pojem tujec, ki je diskriminatoren. Namesto njega bi lahko uporabljali pojem prebivalci Slovenije. Prebivalci pa se lahko delijo na tiste z državljanstvom ali brez, na ljudi z začasnim ali stalnim bivališčem itd. Vsi pa so prebivalci, saj za določen čas prebivajo v Sloveniji. Prvi koraki bi lahko bili narejeni na nacionalni RTV in znotraj javnega izobraževalnega procesa. V šolah pa bi med drugim pri novih programih lahko naredili vsaj dopolnjeni pregled zgodovine, ki bi preteklost približal tudi v luči dosežkov naših prebivalcev priseljencev, ki so v preteklosti aktivno živeli v našem prostoru, kot so umetniki, gospodarstveniki, politiki, humanisti, družboslovci, naravoslovci... in s svojim delom v priseljsko okolje prispevali marsikaj pomembnega.

LITERATURA

- BERGER, P., T. LUCKMANN (1988): Družbena konstrukcija realnosti. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- CASTLES, S., M. J. MILLER (1993): *The Age of Migration*. Mcmillan, London.
- CAWS, P. (1994): *Idnetity: Cultural, Transcultural, and Multicultural*. V: D. T. Goldberg (ur.), *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 371-387.
- GATES, H. L. (1994): *Goodbye Columbus? Notes on the Culture of Criticism*. V: D. T. Goldberg (ur.), *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 203-217.
- GIROUX, H. E. (1994): *Insurgent Multiculturalism and the Promise of Pedagogy*. V: D. T. Goldberg (ur.), *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 325-343.
- GOLDBERG, D. T. (1994): *Multicultural Conditions*. V: D. T. Goldberg (ur.), *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 1-44.
- GORDON, M. (1964): *Assimilation in American Life*. Oxford Univ. Press, New York.
- HABERMAS, J. (1991): *Državljanstvo i nacionalni identitet, Razmišljanja o evropskoj budućnosti*. Filozofska istraživanja Sv. 1, Zagreb, str. 137-155.
- JUŽNIČ, S. (1993): *Identiteta*. Knjižna zbirka TiP, Ljubljana.
- KLINAR, P. (1976): *Mednarodne migracije*. Obzorja, Maribor.
- LUKŠIČ-HACIN, M. (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Založba ZRC, Ljubljana.
- McLAREN, P. (1994): *White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical*

- Multiculturalism. V: D. T. Goldberg (ur.), Multiculturalism. Blackwell, Cambridge, str. 45-74.
- MORGAN, L. H. (1981): Drevno društvo: istraživanje čovekovog razvoja od divjaštva i varvarstva do civilizacije. Prosveta, Beograd.
- RIZMAN, R. (1995): Nacionalizem: Pro et Contra. V: Vesela znanost o okolju, št. 1, Ljubljana, str. 193.
- ROCKEFELLER, S. C. (1992): Comment. V: Ch. Taylor, Multiculturalism and The Politics of Recognition. Princeton Univ, Press, Princeton, str. 87.
- SMITH, A. D. (1986): The Ethnic Origins of Nations. Basil Blackwell, Oxford/New York.
- STAM, R., E. SHOHAT (1994): Contested Histories: Eurocentrism, Multiculturalism, and the Media. V: D. T. Goldberg (ur.), Multiculturalism. Blackwell, Cambridge, str. 296-324.
- TAYLOR, CH. (1992): Multiculturalism and The Politics of Recognition. Princeton Univ, Press, Princeton.
- VERDERY, K. (1988): Are regional stereotypes ethnic? V: Razprave in gradivo. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, str. 169-173.

SUMMARY

MULTICULTURALISM, INTERNATIONAL MIGRATIONS AND INHERITED GROUP IDENTIFICATIONS: ETHNICITY, RACE, SEX

Marina Lukšič-Hacin

International migrations are becoming one of the key problems in contemporary integration processes of the European Union. Member States of the EU have different migration policies and different relations towards emigrants and their descendants. Those differences are rooted in the time of liberal policy of the sixties, and they strengthened in the seventies and eighties, in the period after the oil crisis. A good example is Sweden with its multicultural policy. Differences are noticeable above all in the relation towards the inherited group identifications (ethnicity, race, sex). They exhibit on the level of everyday life, in political culture, and in politics in a narrower meaning of the word. The latter is as well connected with the conditions of naturalisation.

Sex, race and ethnicity can »operate« separately, but in numerous contexts they cover over each other, which results in intensification of discrimination of the majority environment in relation towards the carrier of »selected cultural/social-political« symbols for such distinguishing among people. Hence it follows, that women - immigrants, members of unwanted races who within that come from the most unwanted ethnic environments - are exposed to the worst discrimination.